

Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης

Τόμ. 39 (2012)

Αφιέρωμα: Η πολιτική της κρίσης στην ευρωζώνη

Σωκράτης Κονιόρδος (επιμ.), Κοινωνικό Κεφάλαιο. Εμπιστοσύνη και Κοινωνία των Πολιτών, εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα 2010, 263 σελ.

Αναστάσιος Χάρδας

doi: [10.12681/hpsa.14553](https://doi.org/10.12681/hpsa.14553)

Copyright © 2017, Αναστάσιος Χάρδας

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Χάρδας Α. (2017). Σωκράτης Κονιόρδος (επιμ.), Κοινωνικό Κεφάλαιο. Εμπιστοσύνη και Κοινωνία των Πολιτών, εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα 2010, 263 σελ. *Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης*, 39, 159-161.
<https://doi.org/10.12681/hpsa.14553>

τικά στοιχεία, δεν μπορούν να εξηγήσουν επαρκώς τις διαφορές που παρατηρούνται στην ανάπτυξη των εθνικών εκπαιδευτικών συστημάτων. Στο τρίτο κεφάλαιο, «Εκπαίδευση και συγκρότηση του κράτους», ο συγγραφέας επικεντρώνεται στο έργο των Marx και Engels, για να καταλήξει στην έννοια της «ηγemonίας» του Gramsci. Στα περί φύσης και διαδικασίας συγκρότησης του κράτους ο Green βρίσκει τα στοιχεία που του παρέχουν τα προαπαιτούμενα συγκρότησης της θέσης του. Το τέταρτο κεφάλαιο, που φέρει τον τίτλο «Εκπαίδευση και κρατισμός στην ηπειρωτική Ευρώπη», ασχολείται με τις περιπτώσεις της Πρωσίας και της Γαλλίας ενώ το πέμπτο, που τιτλοφορείται «Η περίπτωση των ΗΠΑ: εκπαίδευση, εθνότητα και αποκεντρωτικό κράτος» επικεντρώνεται στις Ηνωμένες Πολιτείες. Τέλος, το έκτο κεφάλαιο αναφέρεται στην «Αγγλική εκπαίδευση και το φιλελεύθερο κράτος».

Συνολικά, πρόκειται για ένα έργο που είκοσι και πλέον χρόνια μετά την πρώτη του έκδοση παραμένει επίκαιρο και διαβάζεται με εξαιρετικό ενδιαφέρον.

ΓΙΩΡΓΟΣ ΣΤΑΜΕΛΟΣ

ΣΩΚΡΑΤΗΣ ΚΟΝΙΟΡΔΟΣ (επιμ.), *Κοινωνικό Κεφάλαιο. Εμπιστοσύνη και Κοινωνία των Πολιτών*, εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα 2010, 263 σελ.

Τα τελευταία είκοσι χρόνια εντάθηκε σημαντικά η αναζήτηση των συστατικών στοιχείων του ενδιάμεσου χώρου ανάμεσα στο κράτος, την οικογένεια και την αγορά. Οι θεωρητικές και εμπειρικές αναζητήσεις που αναπτύχθηκαν σε αυτά τα πλαίσια επιχειρούν να εντοπίσουν ποιες είναι οι διαδικασίες συγκρότησης και αναπαραγωγής των κοινωνικών δράσεων που συμβάλλουν στη δημιουργία του κοινωνικού κεφαλαίου ή/και μιας ενεργής κοινωνίας των πολιτών. Στην Ελλάδα, οι αναζητήσεις αυτές αναπτύχθηκαν και συνοδεύτηκαν από σημαντικές εμπειρικές μελέτες καθώς η πολυπόθητη κοινοβουλευτική δημοκρατία που καθιερώθηκε μετά τη Μεταπολίτευση δεν συνοδεύτηκε από «από τα κάτω» συσσωματώσεις βασισμένες στην εμπιστοσύνη και την αλληλεγγύη. Οι σχετικές συζητήσεις έτειναν να γίνονται αποκομμένα και δεν υπήρχε στην ελληνική βιβλιογραφία ένας τόμος στον οποίο να αποσαφηνίζονται οι έννοιες και να γίνεται προσπάθεια καταγραφής τους. Το κενό έρχεται να καλύψει ο τόμος που επιμελήθηκε ο Κονιόρδος ο οποίος εξετάζει τις υπό συζήτηση έννοιες υπό το πρίσμα του τρίπτυχου «κοινωνικό κεφάλαιο-εμπιστοσύνη-κοινωνία των πολιτών».

Στον τόμο περιλαμβάνονται κείμενα από κοινωνιολόγους και πολιτικούς επιστήμονες οι οποίοι αναλύουν το φαινόμενο υπό διαφορετικές αλλά και αλληλοεπικαλυπτόμενες οπτικές. Στα πλαίσια αυτά θα μπορούσε να αναφερθεί η πρώτη κριτική παρατήρηση: η συνολική προσπάθεια θα εμπλουτιζόταν από την προσθήκη τουλάχιστον ενός κεφαλαίου από αναλυτές που εργάζονται στον ευρύτερο χώρο της ετερόδοξης πολιτικής οικονομίας. Το έργο χωρίζεται σε δύο ενότητες, μια θεωρητική και μια εμπειρική. Αναφορικά με την κατανομή του υλικού αξίζει να αναφερθεί ότι η επιλογή αυτού του διαχωρισμού είναι χρήσιμη. Παρόλα αυτά, δεν είναι ξεκάθαρο πώς το τρίτο από τα τέσσερα άρθρα που εμπριέχονται στην εμπειρική ενότητα διαχωρίζεται από τη θεωρητική και με ποια κριτήρια χαρακτηρίστηκε «εμπειρική προσέγγιση». Η μεταφορά του κεφαλαίου στο πρώτο μέρος ή η πιο εμπεριστατωμένη τεκμηρίωση με την επιλογή συγκεκριμένων χωρών ή ομάδων χωρών θα μπορούσε να λύσει τα προβλήματα αυτά σε τυχόν επόμενες εκδόσεις.

Συνολικά, η πρώτη ενότητα παρουσιάζει τις περισσότερες θεωρίες που έχουν αναπτυχθεί για το κοινωνικό κεφάλαιο και προσφέρει χρήσιμες κριτικές αποτιμήσεις. Παρόλα αυτά, είναι εμφανής η απουσία συγκεκριμένων θεωρητικών σχημάτων που έχουν αναπτυχθεί στα ίδια πλαίσια. Για παράδειγμα, ο Rothstein¹ έχει αναπτύξει μια σχετικά αυτόνομη θεωρία περί κοινωνικού κεφαλαίου την οποία εφαρμόζει στις σκανδιναβικές χώρες. Σε αυτή αναλύει τη σημασία της εμπιστοσύνης ως αναπόσπαστης από την κρατική δράση και επισημαίνει ότι κοινωνικό κεφάλαιο δεν μπορεί να υπάρξει χωρίς ευρεία κρατική δραστηριότητα. Η ένταξη αυτών των θεωριών θα εμπλούτιζε σημαντικά τις αναλύσεις του τόμου.

Επίσης, εντύπωση προκαλεί η έλλειψη αναφοράς στις θεωρίες περί κοινωνίας των πολιτών οι οποίες, παρότι συναφείς με εκείνες του κοινωνικού κεφαλαίου, έχουν αποκτήσει ξεχωριστή επιστημονική οντότητα. Για παράδειγμα, οι θεωρίες του Alexander και του Keane² παρέχουν χρήσιμα αναλυτικά εργαλεία για την αποτίμηση των σχέσεων μεταξύ κοινωνικών υποκειμένων και κράτους. Η επεξεργασία τους σε ξεχωριστό κεφάλαιο θα προσέθετε σημαντικά πλεονεκτήματα στην προσπάθεια των συγγραφέων να μεταφέρουν με ακρίβεια τη σχετική βιβλιογραφία. Διαφορετικά, θα ήταν ίσως σκόπιμο να διατηρηθούν στον τίτλο μόνον οι όροι «κοινωνικό κεφάλαιο» και «ε-

1. B. Rothstein, *Social traps and the problem of trust*, Cambridge University Press, Νέα Υόρκη 2005.

2. J. Alexander (επιμ.), *Real Civil Societies: Dilemmas of institutionalization*, Sage, Λονδίνο 1998· J. Keane, *Civil society: Old images, new visions*, Polity Press, Cambridge 1998.

μπιστοσύνη» καθώς στο κείμενο δεν αναπτύσσονται οι θεωρητικές και εμπειρικές συζητήσεις αναφορικά με την κοινωνία των πολιτών.

Το πρώτο κεφάλαιο της δεύτερης ενότητας συνδέει την έννοια της κοινωνίας των πολιτών με τις σύγχρονες μεθόδους διακυβέρνησης στις οποίες πειραματίζεται τα τελευταία χρόνια η Ευρωπαϊκή Ένωση. Ο συγγραφέας επιτυγχάνει τους εμπειρικούς στόχους που θέτει, αν και το κεφάλαιο θα μπορούσε να εμπλουτιστεί από την προσθήκη πιο σύγχρονης βιβλιογραφίας –οι περισσότερες βιβλιογραφικές αναφορές είναι μέχρι το 2003. Το δεύτερο κεφάλαιο ασχολείται με την εμπειρική αποτίμηση των συστατικών στοιχείων που απαρτίζουν το κοινωνικό κεφάλαιο στις χώρες της Ε.Ε. Σημαντική καινοτομία του, σε σύγκριση με τα υπόλοιπα του τόμου, είναι η συσχέτιση μεταξύ της ύπαρξης κοινωνικού κεφαλαίου και αναδιανεμητικών κρατικών πολιτικών και πολιτικών κοινωνικής πρόνοιας.

Συνολικά, ο τόμος αποτελεί μια αξιόλογη προσπάθεια παράθεσης των κύριων θεωρητικών πλαισίων που έχουν προταθεί για να περιγράψουν τον χώρο που καλύπτεται από το κοινωνικό κεφάλαιο. Επίσης παρατίθενται ορισμένα ενδιαφέροντα εμπειρικά κεφάλαια στα οποία εφαρμόζονται οι συγκεκριμένες θεωρίες. Παρόλα αυτά, η ανάγνωση του τόμου αποκαλύπτει μια σειρά από αδυναμίες που έχουν να κάνουν με τη δομή των κεφαλαίων. Συγκεκριμένα, δίνεται ιδιαίτερη έμφαση στις θεωρίες περί κοινωνικού κεφαλαίου, όπως αναπτύχθηκαν από τον Putnam και τον Coleman, οι οποίες αναλύονται από τρεις συγγραφείς. Η σύμπτυξη αυτών των αναλύσεων σε ένα κεφάλαιο και η προσθήκη ενός θεωρητικού κεφαλαίου συγκεκριμένα για την κοινωνία των πολιτών θα καθιστούσε το κείμενο λιγότερο δυσανάγνωστο. Στη μορφή με την οποία εκδόθηκαν, τα κεφάλαια του τόμου παρουσιάζουν ενδιαφέρον καθαυτά, η ανάγνωση όμως του τόμου ως σύνολο είναι λιγότερο εφικτή.

Οι αδυναμίες αυτές εντείνονται από την απουσία ενός συμπερασματικού κεφαλαίου το οποίο θα συνόψιζε τις προηγηθείσες συζητήσεις και θα προσέφερε πιθανές ερευνητικές οδούς στη μελέτη των θεμάτων που πραγματεύεται ο τόμος. Επιπλέον, θα ήταν χρήσιμη η ένταξη στο τέλος του έργου ενός καταλόγου εννοιών (Index) καθώς και ενός πίνακα συντμήσεων (Abbreviations) στην αρχή του βιβλίου. Τα προβλήματα αυτά ωστόσο δεν θα πρέπει να αποτρέψουν τον αναγνώστη που ενδιαφέρεται για τη σχετική θεματολογία καθώς ο τόμος αυτός αποτελεί μια αξιόπαινη απόπειρα θεωρητικής και εμπειρικής τεκμηρίωσης των εννοιών που πραγματεύεται καλύπτοντας έτσι ένα σημαντικό κενό στην εγχώρια βιβλιογραφία.